

УДК 342.7

О.І. БАСАЛИК, Харківський національний університет внутрішніх справ

ОСОБИСТА СВОБОДА ГРОМАДЯН В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПРАВІ

Ключові слова: особиста свобода, громадяни, адміністративне право

У наші дні громадянин виступає пріоритетним суб'єктом адміністративного права, адже в структурі публічного інтересу, що виражається даною галуззю права, основним є забезпечення прав і свобод людини та громадянина. Саме вони визначають сенс і зміст застосування законів, діяльність законодавчої та виконавчої влади, місцевого самоврядування та забезпечуються судом. З точки зору цієї концепції адміністративне право повинно бути направлене на забезпечення прав і свобод людини та громадянина, а також сприяти загальному закріпленню їх адміністративно-правових гарантій. Таке розуміння ролі адміністративного права отримує все більшу популярність серед вчених-адміністративістів.

Загальним теоретичним і практичним питанням, що стосуються особистої свободи людини та громадянина присвятили свої праці такі вчені-філософи, як: Г.С. Гуджик, О.М. Кривуля, О.М. Соболев, А.Н. Чумаков; фахівці в галузі загальної теорії права: С.С. Алексєєв, М.І. Байтін, В.І. Гойман, М.Н. Малєїна, А.В. Малько, Н.І. Матузов, С.В. Полєніна, В.Н. Сінюков, О.Ф. Скакун, В.А. Хропанюк, А.П. Шергин, О.Н. Ярмиш та інші; адміністративного права: В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, А.С. Васильєва, Є.В. Додін, С.В. Ківалов, А.Т. Комзюк, В.К. Колпаков, Д.М. Лук'янець, Р.С. Мельник, О.П. Рябченко, В.К. Шкарупа та інші науковці. Їх роботи стали підґрунтям для подальшого розвитку теорії особистої свободи громадян, діяльності щодо їх забезпечення та охорони, підстави та межі обмеження тощо.

В радянський період нашої історії формально не заперечувалась ні свобода людина, ні її правова забезпеченість у системі соціальних відносин. Але підкреслена увага до колективної сторони свободи, а також її кореляція з категорією необхідності, пов'язування права з обов'язками перед державою приводило до того, індивідуальна свобода постійно утискувалася, а сама вимога свободи заборонялась як прояв індивідуалізму.

Сучасне бачення проблем свободи та її обмеження характеризується деякими істотними особливостями. Так, подолана мало перспективна зосередженість науковців на критиці абстрактного гуманізму, здійснюється поглиблене вивчення структури суспільства та системи заборон, що йому притаманні, а також обумовленість свободи правовою культурою. Характерними у даному напрямку є роботи В.М. Баранова, Д.А. Кермова, В.С. Нерсєсянца та інших науковців.

У зв'язку з цим у літературі можна виділити наступні визначення категорії «свобода». Так, «свобода може бути охарактеризована як цілеспрямована та позитивна активність суспільної людини, що здійснюється на основі пізнання об'єктивної необхідності» [1, с.10], чи «здатність людини діяти у відповідності із своїми інтересами і цілями, спираючись на пізнання об'єктивної необхідності» [2, с.595]. У тлумачному словнику свободу визначено як можливість впливу суб'єктом своєї волі в умовах усвідомлення законів розвитку природи і суспільства [3, с.1109]. Також свободу визначають як свідому необхідність та дію людини у відповідності зі своїми знаннями, можливість та здатність вибору у своїх діях [4, с.259]; свобода є практичне засвоєння необхідності, свідомо та доцільно реалізація необхідності у формі, що відповідає людським інтересам [5, с.26]; свобода стосується пізнання необхідності, свободу вибору бажаної можливості, висування на цій основі цілі, вибору засобів... і особливо практичну реалізацію – свободу дії, завершальний етап в становленні свободи [6, с.53].

Це дозволяє зробити висновок, що свобода, з однієї сторони, є дія відповідно до власних бажань, з іншої – дія проти них. Разом із

тим, одним із основних елементів свободи можна назвати можливість та здатність людини бути самостійною особистістю.

Особистість же – це людина як носій будь-яких властивостей [7, с.324]. В той же час варто підкреслити, що особистість, на відміну від поняття людини, є соціальною категорією. Сутність будь-якої особистості складають не її природа, а її соціальні якості. Соціальні умови формують такі соціальні якості, як потреби та інтереси, цілі та ідеали, мотиви та норми поведінки людей.

Таким чином, свобода особистості як категорія в більшій мірі філософська, може бути представлена наступним чином, а саме: можливість і здатність людини, наділеної соціальними якостями, такими як потреби та інтереси, цілі та ідеали, мотиви та норми поведінки, проявляти свою волю на основі визнання законів розвитку природи та суспільства.

Що стосується поняття «особиста свобода», то, на нашу думку, на відміну від поняття «свобода особистості», перше є скоріше не філософською категорією, а напрооти характеризує фізичний стан конкретної особистості у визначений момент часу. Отже, поняття «свобода особистості» набагато ширше, воно є абстрактним та поглинає поняття «особиста свобода», яке являється конкретним.

У цьому контексті, щоб зберегти послідовність наших наукових пошуків, необхідно звернутися до понять «людина» та «індивід».

Так, під людиною розуміють суспільну істоту, що перебуває на вищому щаблі розвитку органічної природи [7, с.598]. В свою чергу, поняття «індивід» трактується наступним чином: «одичний представник будь-якого цілого (біологічного роду або соціальної групи), що втілює характерні загальні ознаки цього цілого» [7, с.285].

Таким чином, особиста свобода – це можливість і здатність конкретного індивіда (одичного представника будь-якого цілого) здійснювати ті дії, які вважає необхідними для себе у визначений момент часу.

При цьому поняття «особиста свобода громадян» вказує на прив'язаність особистої свободи одичного представника до держави, а відповідно і права, що знаходить свій прояв у

санкціонованих нею нормативних актах. Адже громадянин – це фізична особа, правовий статус якої обумовлений її належністю до громадянства певної держави [3, с.640]. При цьому громадянство – це правова належність особи до держави, постійний правовий зв'язок особи з державою, що виявляється в їхніх взаємних правах та обов'язках [3, с.641].

Співвідношення понять «особиста свобода» та «особиста свобода громадян» полягає у співвідношенні прав людини та прав громадянина. Перші в їх сучасному розумінні визнаються як природно виникаючі, загальносоціологічна, філософська, принципово-правова категорія, що існує поза прямою залежністю від національної законодавчої фіксації (за змістом властиві більше міжнародно-правовому рівню регуляції суспільних відносин). Права громадянина встановлюються нормативними актами держави, що одночасно встановлюють певні юридичні обов'язки громадян, тобто, права людини та права громадянина відрізняються за юридичними джерелами.

Така юридична конструкція, на нашу думку, є виправданою, адже абсолютна свобода не може бути здійснена по різних причинах. Свобода, будучи нічим не обмеженою, означає відсутність якого би то не було об'єднання. Якщо немає примусу, то суспільство може розраховувати лише на вдалу координацію цілей та інтересів. Тому, не можна відійти від банальності, що примус є необхідним обмеженням свободи. Свобода також не може бути здійснена по причині того, що припускається свобода абсолютної рівності. Хоча це припущення й носить логічний характер, але воно тим самим забороняє свободу. З іншої сторони, абсолютна рівність неможлива, оскільки може існувати рівність в абсолютній свободі. Специфіка правової формальності обумовлена тим, що право виступає у якості форми суспільних відносин незалежних суб'єктів, підкорених у власній поведінці, діях і взаємовідносинах загальній нормі.

Незалежність цих суб'єктів один від одного в рамках правової форми їх взаємовідносин і одночасно їх однакова, рівна підпорядкованість загальній нормі визначають сутність і зміст правової форми буття і вираження сво-

боди. Правова норма, демонструючи формальний характер рівності, всезагальності та свободи, пропонує і виражає внутрішню сутнісну і змістову єдність правової формальності, всезагальності та рівності прав громадян.

Однак, не визнаючи природні права, умисно обмежуючи їх, протидіючи їх реалізації, будь-яка держава діє протиправно, якщо нормативно не закріплює визначені права людини. Навіть якщо права людини взагалі не санкціоновані національним законодавством вони не позбавляються юридичного змісту, високого морального потенціалу. Фактично за загальним визнанням права і свободи людини в їх сучасному вигляді являються міжнародно-правовим стандартом, ідеалом, на який повинно орієнтуватися законодавство окремих країн, закріплюючи правове положення власних громадян. Однак, результати такої діяльності, в залежності від практичної політики урядів та правлячих в суспільстві ідеологій, далеко не однотайні. Проблема полягає в належному юридичному оформленні. Іншими словами, дійсна практична цінність закріплення прав людини у внутрішньому законодавстві у вигляді прав громадян полягає в наданні можливості ними скористатися, що вимагає наявності певних умов і засобів – гарантій.

По відношенню до прав і свобод громадянина державами встановлюються чіткі, хоча й різні по ефективності юридичні механізми реалізації, способи захисту, заходи відповідальності різних суб'єктів за посягання на правовий статус особистості та заподіяний їй збиток. Норми міжнародних нормативно-правових актів, що стосуються прав людини, детально не регламентують такого роду аспекти, а визначають їх у вигляді загальних принципів та напрямків, побажань та рекомендацій. З цього можна зробити висновок, що права і свободи громадянин реалізуються тільки в рамках правовідносин, а деякі права людини можуть здійснюватися й поза ними.

Варто відмітити, що термін «особиста свобода» в той чи іншій мірі зустрічається в усіх галузях права, але в таких, як кримінальне, цивільне, конституційне та адміністративне право – особливо часто. Більше того, виходя-

чи із загального визначення особистої свободи, що сформульовано нами вище, можна одностайно стверджувати, що це поняття стосується виключно фізичних осіб.

Таким чином, враховуючи, що право становить система загальнообов'язкових соціальних норм, що охороняються силою держави, ми пропонуємо наступне визначення «особиста свобода громадян в праві»: можливість фізичних осіб (людей) здійснювати (мати можливість здійснювати) ті дії, що вони вважають необхідними для себе у визначений проміжок часу, не виходячи за рамки системи загальнообов'язкових правових норм, що охороняються силою держави, громадянами якої вони являється.

Розглядаючи існування особистої свободи в адміністративному праві необхідно враховувати специфіку даної галузі права. Вона полягає в тому, що охоплює майже всі управлінські відносини, за виключенням тих, що закріплені за іншими галузями права. Більше того, якщо в якомусь конкретному випадку, наприклад, у сфері управлінської діяльності фінансами, яка, на перший погляд, повинна регулюватися фінансовим правом, має місце реалізація юридично владних повноважень виконавчого характеру, адміністративне право не може бути витіснено суміжними галузями права.

Адміністративне право регулює відносини, що виникають, розвиваються та припиняються в сфері державного управління. Ці відносини доволі різноманітні. Але в усіх видах управлінських відносин у будь-якому випадку приймає участь той чи інший орган, що наділений владними повноваженнями. Без нього управлінські відносини в адміністративно-правовому сенсі виникати не можуть, так як лише він в юридичній формі уповноважений виражати волю та інтереси, практично реалізовувати у виконавчому варіанті державну владу [8, с.25]. Саме тому такого роду відносини не можуть виникати між громадянами, між громадськими об'єднаннями та всередині них.

Таким чином, особисту свободу громадян в адміністративному праві варто визначити як можливість фізичних осіб (людей) здійснюва-

ти (мати можливість здійснювати) ті дії, які вони вважають необхідними для себе у визначений проміжок часу, не виходячи за рамки системи загальнообов'язкових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу практичної реалізації виконавчої влади держави, громадянами якої вони являються.

Визначивши поняття особистої свободи громадян в адміністративному праві, яке виступає важливим показником положення особистості в суспільстві та державі, є засобом охорони її інтересів, ми можемо вести мову не тільки про особисту свободу в адміністративному праві, але й про підстави її обмеження, що становить предмет наших подальших наукових пошуків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Давидович В. Е. Проблемы человеческой свободы / В. Е. Давидович. – Львов : Изд-во Львовск. гос. ун-та, 1967. – 248 с.
2. Философский энциклопедический сло-

варь / [Л. Ф. Ильичев, П. И. Федосеев, С. М. Ковалев, Л. Г. Панов]. – М. : Сов. энциклопедия, 1983. – 840 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ Перун, 2003. – 1440 с.

4. Философский энциклопедический словарь / Е. Ф. Губский, Г. В. Кораблева, В. А. Лутченко. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 576 с.

5. Ойзерман Т. И. Некоторые аспекты марксистско-ленинского понимания свободы / Т. И. Ойзерман // Вестник МГУ. – 1966. – № 3. – С. 25–31.

6. Казакевич Г. В. Цель и свобода / Г. В. Казакевич // Вестник ЛГУ. – 1968. – № 23. – С. 52–61.

7. Словарь русского языка / под ред. С. И. Ожегова. – М. : Русский язык, 1984. – 816 с.

8. Административное право Российской Федерации : учебник / А. П. Алехин, А. А. Кармолицкий, Ю. М. Козлов. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1997. – 678 с.

Басалик О. І. Особиста свобода громадян в адміністративному праві / О. І. Басалик // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 59–62 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11boivap.pdf>

Розглянуті основні позиції до розуміння категорії «свобода», проводиться співвідношення прав людини та громадянина, обґрунтована точка зору, згідно якої особиста свобода громадян може існувати за умови наявності певних обмежень, встановлених державою. Запропоновано визначення особистої свободи громадян у праві та адміністративному праві відповідно.

Басалык А.И. Личная свобода граждан в административном праве

Рассмотрены основные позиции к пониманию категории «свобода», проводится соотношение прав человека и гражданина, обоснована точка зрения, согласно которой личная свобода граждан может существовать при условии наличия определенных ограничений, установленных государством. Предложено определение личной свободы граждан в праве и административном праве соответственно.

Basalyk A.I. Personally Freedom of the Citizens in the Administrative Law

The basic positions to understanding of a category «freedom» are considered, the parity of human rights and the citizen is spent, the point of view according to which the personal liberty of citizens can exist under condition of presence of the certain restrictions established by the state is proved. Definition of a personal liberty of citizens in the right and administrative law accordingly is offered.